

ISSN 1409-5483

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ
ПРАВОСЛАВЕН БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
„СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ - СКОПЈЕ

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

КНИГА 14-15

СКОПЈЕ 2008-2009

Дејан БОРИСОВ, факон

ЦРКВАТА ВО СКОПЈЕ И СКОПСКО ПОД ТУРСКА ВЛАСТ ДО КРАЈОТ НА XIX ВЕК

Освојување на градот и продирање на исламот

Се смета дека градот Скопје бил освоен од страна на турските војски на 6 јануари 1392 година¹. Оваа дата е забележана на книгата *Цветен триод* пишуван од монахот Стефан од манастирот *Свети Теодор*²: „лето 6900³ кога Турците го презедоа Скопје, месец 6 јануари“⁴.

Историските извори не се согласуваат околу тоа кој го освоил градот Скопје. Како освојувачи се посочуваат: Евренос бег, Тимурташ паша и паша Јигит бег⁵.

Chalcocondylae Лаониси вели дека Скопје било освоено по мирен пат во времето на султанот Бајазит I (1389-1402):

---

¹ ЃОРЃИЕВ Драги., *Скопје од турското освојување до крајот на XVII век*, Скопје 1997, 5, 19.

² Манастирот „Свети Теодор“ бил изграден во XIII век и се наоѓал на планината Водно над селото Водно. Денес не постојат ниту селото, ниту манастирот.

³ 6900 одговара на периодот: 1 септември 1391 – 31 август 1392.

⁴ Сѓт ЃОРЃИЕВ Драги, *Скопје од турското...*, 19.

⁵ *Evljia Ćelebi, Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, trans. ŠABANOVIĆ Hazim, Sarajevo 1967, 278; *Dictionaire universel d'histoire et de geographie par Ch. Samy Bey Frachery*, Tome seconde, Constantinopole 1899, 933; CEVAD Ali., *Lugat-I tarihiye ve cografiye*, I, Istanbul, 1311, 87; TEVARIH-I AI-I Osman, *Aşik paşa zade*, Istanbul, 1332, 64; KÖYMEN *Mehmed Altay, Mehmed Neşri, Kitab-i Cihan-nüma Neşri Tarihi*, Vol. I, Ankara 1949, 148; БОЈАНИК-ЛУКАЧ Душанка, *Како Турците го презеле Скопје*, „Зборник на Музеј на град Скопје“, II-III, Скопје 1965/6, 5-18; ЃОРЃИЕВ Драги, *Скопје од турското...*, 18-19.

καὶ τοῖς περὶ Μακεδονίαν ἡγεμόσιν εἰρήνιν ποησάμενος τὴν Σκοπίων
ᾠκισε πόλιν παντόλλους τῶν Τούρκων ἀπὸ τε τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπὸ τῆς
Ἀσίας ἀγαγὼν σὺν γυαξί τε ἄμα καὶ πασί⁶.

Со доаѓањето на Турците дувнал нов ветер во историјата на градот. Во периодот на нивното владеење Скопје го сменил својот лик и од град во кој доминирале византиско-христијанската и словенската култура, тој полека се претопува во град со кој доминира ориентална исламска култура и архитектура. Ова не значи дека градот изгубил од својата убавина и автентичност, туку токму спротивното. Градот успеал да го апсорбира ориенталното влијание и да го приспособи на потребите на своите жители. Освојувањето на Скопје од страна на Турците довело не само до менување на архитектурата и изгледот на градот туку и до менување на религиозната и етничката структура на населението. Впрочем, веднаш по освојувањето, Турците почнале со колонизација на градот при што населиле голем број на Турци од Европа и Азија заедно со жените и децата⁷, а под ваквиот притисок словенското христијанско население во голема мерка го напуштило градот. Сепак и покрај промените што се случиле со градот, доаѓањето на Турците немало негативно влијание на изгледот на градот. За убавината на Скопје во овој период пишувале повеќе патописци кои го посетиле градот и биле воодушевени од него, неговата архитектура, живот и богатство. Така, еден од нив е и Дилџер Зеде (Dolger Zede) кој во XVII век вака го опишува Скопје:

Долго време патував низ Румелија и видов многу убави градови и бев зачуден од Алаховиот благослов, но ниту еден не ме воодушеви и зачуди како небесниот град Скопје низ кој тече реката Вардар.

Ориенталниот лик на градот го правеле новоизградените џамии, теќиња, медреси, анови, безистени (од отворен и затворен тип) и други градби, типични на ориенталната и исламската култура. Дел од овие исламски сакрални објекти се изградени врз христијански светилишта кои претходно биле разурнати од страна на Турците. Пример за ова дава пишувачот на *Историјата на Османовата династија* Ибн Кемал, кој, кога зборува за

---

⁶ *Chalcocondilae Laonici, Atheniensis Historiarum libri decem*, ed. BEKKERI I., Bonnae MDCCCXLIII, 60.

⁷ *Положението на българският народ под турско робство, Документи и материјали*, ed. ТОДОРОВ Николай, София 1953, 7, забел. 7.

освојувањето на градот од страна на Јигит бег и отпорот кој му бил пружен од страна на бранителите, вели: „Тие злосторници го приготвија бојното оружје и се собраа на вишинката кај црквата што се наоѓа пред тврдината, а сега е Месџик џамија“⁸. Оваа Месџик џамија можеби е денешната Султан Муратова џамија, која била изградена врз христијански сакрален објект, меѓутоа научната мисла сè уште со точност не го утврдила името на разурнатиот христијански објект. Според Душанка Бојаниќ, разурнатиот храм бил посветен на споменот на „Пресвета Богородица“⁹, додека пак Константин Петров на тоа место го лоцира познатиот манастир „Свети Георги – Горг“¹⁰ кој постоел до 1482 година.

Според најстариот турски пописен дефтер од 1452/3 година градот Скопје имал 8 христијански маала¹¹, а во 1467/8 година нивниот број пораснал на 12¹².

Со освојувањето на Скопје од страна на Турците и населувањето на градот со муслиманско население дошло до промена на неговиот надворешен архитектонски изглед, но и до менување на религиозниот состав на населението. Од дотогаш христијански град со специфичен христијански изглед Скопје станува град кој наликува на ориенталните муслимански градови. Ова се должи на изградбата на голем број градби специфични за исламската култура: џамии, медреси, амами, анови, бањи, текиња и сл.

Големиот број на вакви новоизградени исламски објекти имале за цел, покрај задоволување на реалните потреби на новонаселеното муслиманско население и визуелно да ја потврдат турската муслиманска доминација со градот. Па така, на прв поглед, поради височината на кубуњата кои оддалеку се гледале, се чинело дека Скопје е населено само од граѓани со исламска вероисповед.

---

⁸ Сит ЃОРЃИЕВ Драги, *Скопје од турското...*, 22.

⁹ БОЈАНИЌ-ЛУКАЧ Душанка, *Како Турците го презеле Скопје...*, 10, забел. 10.

¹⁰ ПЕТРОВ Константин, *Идентифицирање на локалитетот на манастирот Св. Георги – Горгос*, ГЗФФ, книга 20, Скопје, 1968, 255-289; ПЕТРОВ Константин, *Кон прашањето за местнаоѓањето и траењето на средновековните скопски цркви*, ГЗФФ, 21, Скопје, 1969, 153-185.

¹¹ *Турски документи за историјата на македонскиот народ, Опширни пописни дефтери од XV век - Тетовски, Скопски, Горнодебарски, Долнодебарски вилает, Долго Брдо, Река, Черменица*, ed. СТОЈАНОВСКИ Александар, Серија II, том III, Архив на Македонија, 1976, 163-166.

¹² *Турски документи за историјата на македонскиот народ, Опширни пописни дефтери од XV век - Тетовски, Скопски, Горнодебарски, Долнодебарски вилает, Долго Брдо, Река, Черменица*, ed. СТОЈАНОВСКИ Александар, Серија II, том I, Архив на Македонија, 1976, 421, 423.

Треба да се спомне дека Турците посветувале внимание не само на архитектонската манифестација на исламот преку градењето на муслимански верски објекти, туку и на исламското образование. При скоро секоја од новоизградените цамии постоело и муслиманско верско училиште – медреса.

Како најстара медреса, изградена некаде во XV век се смета онаа изградена „во склоп на цамијата на освојувачот на градот, паша Лигит бег“¹³ и го носела името Медах баба¹⁴.

Вниманието кое му се посветувало на муслиманското образование се посведочува и со фактот што во XVII век во градот имало 6 медреси, 9 школи за Куран и 70 мектеби¹⁵. Големiot број на вакви училишта условило и отворање на библиотеки за потребите на истите, но воопшто и на интелектуалците во градот. Прва и една од најстарите библиотеки со ориентална литература на Балканот е онаа при Исхабеговата медреса¹⁶.

Православието во Скопје и Скопско под Турците

За разлика од исламот, кому Турците му посветувале големо внимание, христијанството се наоѓало во незавидна положба. При доаѓањето на Турците во Скопје православието било доминантна вероисповед на неговите жители и имало посебен статус во општеството. Последново се заклучува и од тоа што уште во XIV век постоел и паралелен црковен суд истовремено со државниот кому населението можело да се обрати и за нецрковни дела¹⁷.

---

¹³ ЃОРЃИЕВ Драги, *Скопје од турското ...*, 97.

¹⁴ СОФТИЌ Смал, *Муслиманске старине у Скопљу*, Скопски гласник, год. VI, Скопље, 3 март 1934, бр. 300; ЃОРЃИЕВ Драги, *Скопје од турското...*, 98.

¹⁵ Mekteb – основно училиште. ВУЈАКЛИЈА Милан, *Лексикон страних речи и израза*, Београд 1966, 556.

¹⁶ KALEŠI Hasan, *Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na Arapskom jeziku*, Priština 1972, 108; ЃОРЃИЕВ Драги, *Скопје од турското...*, 98.

¹⁷ ЛИРЧЕК Константин, РАДОНИЃ Јован, *Историја Срба, Културна историја*, књ. II, Београд 1978, 17; ГРУЛИЃ Радослав, *Три Хиландарске повеље*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области, Скопље, 1936, 18, 22-23; ТОМОСКИ Томо, *Скопје од XI до XIV век*, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија, Скопје, 1975, 70; ЃОРЃИЕВ Драги, *Скопје од турското...*, 12. Оваа традиција се задржала и во текот на XIX и почетокот на XX век. Во Македонија сè уште има постари луѓе кои се сеќаваат дека за одредени прашања по селата каде немало официјален суд постоел таканаречен суд на тројцата. Овој суд бил составен од свештеникот, учителот и еден виден селанец.

Православна црква по паѓањето на Скопје во турски раце, односно Скопската митрополија и нејзините области Турците ги потчиниле на Охридската архиепископија, а скопскиот митрополит во првите години од новата власт бил еден од највидните луѓе во градот.

Првиот скопски митрополит под турска власт бил Матеј и на скопскиот митрополитски престол останал околу четири децении (1393-1428). За него се знае дека одржувал врски со турскиот султан Муса Челеби (1411-1413). Меѓутоа во XVI век, по разурнувањето на црквите во Скопје во 1535 година, условите и односот на турската власт кон скопскиот митрополит и воопшто кон Црквата се смениле, па по оваа година митрополитот престојувал во „скромната црква Свети Јован Претеча [...] некаде на периферијата на Скопје“¹⁸.

Што се однесува, пак, до нискиот клир во Скопје, најстариот турски пописен дефтер од 1452/3 година посочува бројка од 9 свештеника во 5 од вкупно 8 христијански маала¹⁹. Веќе во 1467/8 година имало 12 христијански маала, но во истите имало само 4 свештеници од кои двајца биле монаси²⁰, а во 1568/9 нивниот број се намалил на тројца²¹. Со ова се потврдува негативниот однос на турската власт кон христијанското население и неговата вероисповед, но и миграцијата на христијанското население од самиот град кон неговата околина. Миграцијата на православното население од градот кон селата придонело да се намали и бројот на црковнослужителите во градот.

Во самиот град, но и во неговата околина, постоеле повеќе христијански цркви, капели и манастири кои набрзо по освојувањето биле или претворени во џамии и други исламски објекти, или, пак, едноставно биле уништени. Како пример за последново ќе го посочиме најголемиот скопски манастир *Свети Георгиј – Горг* кој 1337 година бил даруван за метох на светогорскиот мастир Хиландар²². *Свети Георг – Горг* бил голем и богат

---

¹⁸ Споменица српско-православног сабоорног храма Свете Богородице у Скопљу 1835-1935, Скопље 1935, 198; СНЕГАРОВ Иван, *Скопската епархија. Исторически очерк и възражения върху съчинението на проф. Р. Груич „Скопска митрополија“*, ГСУБФ, XV, кн. 1, 1937—1938, 5 забел. 8.

¹⁹ *Турски документи...*, том III, 163-166.

²⁰ *Турски документи...*, том I, 421, 423.

²¹ *Турски документи за историјата на македонскиот народ, Опишрен пописен дефтер на скопскиот санџак од 1568/69 година*, том VI, кн. 1, ed. СОКОЛОВСКИ Методија, Архив на Македонија, 1984, 55, 60.

²² *Историја народа Југославија*, кн. 1, Београд 1953, 396.

манастир кој во своја сопственост имал 47 села и еден катун²³, но Турците на 27 април 1428 ја забраниле неговата работа²⁴. Ваквиот нетолерантен однос кон христијанството и неговите религиозни објекти кулминирал во 1535 година кога како што сведочи натписот од црквата *Свети Пантелејмон* во скопското село Нерези: „летото 7043 (1535) [Турците з.м.] расипаше цркве у Скопје“. Се смета дека тогаш настрадала и соборната црква *Пресвета Богородица – Троеручица* во Скопје²⁵.

Преданието на скопјани говори и за црква посветена на споменот на Пресвета Богородица изградена од страна на српскиот цар Милутин Урош II, но истата не се сретнува низ историските документи и сведоштва од овој период. Единствено сведоштво кое можеби говори токму за оваа црква е она на пишувачот на *Историјата на Османовата династија* Ибн Кемал кој кога зборува за освојувањето на градот од страна на Јигит бег и отпорот кој му бил пружен од страна на бранителите вели: „Тие злосторници го приготвија бојното оружје и се собраа на вишинката кај црквата што се наоѓа пред тврдината, а сега е Месџик џамија“²⁶.

Наредната православна црква што ќе се изгради во Скопје е дури во првата половина на XIX век и повторно е посветена на Пресвета Богородица. Градењето на православни христијански храмови, манастири и други светилишта било можно само во околината на градот, но не и во самиот град и истото било условено со издавање на официјална дозвола од турските власти. При градењето на христијанските религиозни објекти морале да се почитуваат и повеќе строги правила и услови.

Малку полесно било да се добие дозвола за поправање или фрескопишување на веќе постоечките храмови, така, од освојувањето на градот до XVII век биле поправени или фрескопишани: *Света Богородица* во село Матка²⁷, *Света Богородица (Свети Спас)* во село Кучевиште, *Свети Пантелејмон* во село Нерези, *Свети Никола* во село Шишево и *Свети Никита*

---

²³ ГРУЛИЌ Радослав, *Скопска митрополија*, Скопје 1935, 60.

²⁴ ЃОРЃИЕВ Драги, *Скопје од турското...*, 23.

²⁵ Се смета дека врз оваа православна црква, која се наоѓала на почетокот од населбата Чаир северно од Иса бег џамијата, подоцна е изградена Јахја пашина џамија. *Споменица српско-православног саборног храма Свете Богородице у Скопљу 1835-1935*, Скопје, 1935, 196; *Историја на македонскиот народ*, кн. 1, 300.

²⁶ Сѓ ЃОРЃИЕВ Драги, *Скопје од турското...*, 22.

²⁷ Овој манастир бил обновен во 1497 година од страна на Милица, вдовицата на властелинот Тошник и нејзиниот син Никола. Во поменикот на манастирот во Матка од истата година се спомнуваат уште седум вакви семејства. *Споменица српско-православног ...*, 199-200.

во село Горно Бањани. Во истиов период биле изградени само две цркви и истите се наоѓале во околината на градот: *Свети Ѓорѓи* во село Шишево и *Свети Атанасиј*²⁸.

Побогатите христијански занаетчии биле главните поддржувачи на христијанските верски објекти. Тие учествувале со финансиски средства во нивното физичко одржување со обновување на старите и изградба на нови, и во нивното духовно опстојување со набавка на црковни книги и предмети. Така, во првите години од турското владеење, властелинката Марина со своите три сина Калојан, Борислав и Радослав, го назначиле попот Станиша да ја опслужува нивната црква *Свети Спас* во селото Долно Соње, кај Скопје²⁹. Во 1564 година, била препокриена црквата на манастирот во Матка; обновениот *свети Никола* кај Шишево во 1630 година бил повторно живописан под ктиторство на кир Калојан (Калогини); скопскиот митрополит Симеон околу 1625 година барал ктитори за набавка на потребните книги за манастирот *свети Архангел* кај Кучевиште кој бил живописан 1611 година, а скопскиот златар Панајот заедно со Јоцо од Енице Вардар во 1659 изработил посребрени корици за Евангелие за Водришкиот манастир *Свети Атанасиј* во околината на Енице Вардар.

На тој начин манастирите и црквите што биле во околината на Скопје, па и подалеку, но и оние во самиот град, кај имотните скопски христијански занаетчии, наоѓале сигурни заштитници и донатори кои го овозможувале нивното опстојување и покрај крајно неповолните животни услови, а занаетчиите и нивната организација - еснафот, со давање доброволни прилози, го подигале и зацврстувале својот авторитет сред градското христијанско население³⁰.

Од јануари 1767 година кога охридскиот архиепископ Арсениј се повлекува од престолот на Охридската архиепископија и одлуката на султанот Мустафа III кој на барање од Цариградската патријаршија и на Синодот на митрополити кој пребива во Цариград ја укинал Охридската архиепископија³¹ сите епархии кои дотогаш биле под нејзина јурисдикција

²⁸ *Монографија Скопје*, Белград 1970, 228.

²⁹ *Споменица српско-православног...*, 200.

³⁰ ЃОРЃИЕВ Драги, *Скопје од турското...*, 78-79.

³¹ МИХАИЛОВСКИ Никола, *Исторически изследования за Охридската и Ипекската архиепископиј*, Цариград 1869, 38-47; БЕЛЧОВСКИ Јован, *Историските основи за автокефалноста на Македонската православна црква*, Скопје 1990, 83; СТАНКОВСКИ Б., *Незаконското укинување на Охридската архиепископија*, Од светите браќа Кирил и Методиј до нашите дни (Зборник статии по повод 1100-годишнината на св. Св.Кирил и Методиј), Скопје 1963, 58.

преминале под црковна јурисдикција на Цариградската патријаршија. Со ова и Скопската епархија преминала под јурисдикцијата на Цариградската патријаршија.

Во XIX век состојбата на црковен план малку се подобрила. Ова се должи на буђењето на балканските народи под турска власт, нивните активни стремежи и дејствија за ослободување, но и на поголемиот економски просперитет на населението, појавата на еснафи и зголемувањето на бројот на богати и влијателни христијани. Голема улога во менувањето на односот на турската власт кон црковните прашања претставува појавата на Црквено-училишните општини, поактивното учество на населението во одржувањето и управувањето со црковниот имот, нешто што дотогаш било ексклузивно во рацете на високиот патријаршиски клир.

Но, покрај погоре споменативе причини постоела и политичка пресметаност во ваквиот потолерантен однос на турската власт кон Црквата. Турската власт увидела дека Црквата може да биде искористена како камен за сопнување на балканските христијански народи, кои во текот на XIX век зачестиле со обидите да се ослободат од нејзината власт, бидејќи тие истовремено се бореле и за одделување од црковната јурисдикција на Цариградската патријаршија. Балканските народи црковната борба за самостојност ја ставиле во функција на националниот иредентизам и во тие свои стремежи се обидувале да приграбат што е можно поголема географска територија не водејќи сметка за населението што живее таму.

Пример за потолерантниот однос на турските великодостојници во Скопје кон Црквата во XIX век е и издавањето на дозвола и финансирање на изградбата на надворешен трем на манастирот *Свети Димитриј* во селото Сушица, Скопско. Ова го направил скопскиот Хамзи паша кој во 1830 дал дозвола, па дури и самиот го финансирал градење на тремот на западната страна од црквата³².

Поради новонастанатите политички и црковни услови во самата империја, во Скопје во 1834-1835 година било дозволено да се изгради нова православна соборна црква посветена на споменот на Пресвета Богородица, но и нови христијански градски училишта. За ова има повеќе сведоштва.

До устието на Серава до левия бряг на Вардара се намира катедралната българска черква „Св. Богородица“, съградена през 1835 г. Тя е голяма черква, градена от дялани камъни, постлана с

---

³² БАЛАБАНОВ Коста, НИКОЛОВСКИ Антоние, КОРНАКОВ Димитар, *Споменици на културата на Македонија*, Скопје 1980, 36.

мраморни плочи, има красив иконостас, направен до половината от хубави мраморни камъни, а от половината нагоре от орехово дълбано дърво³³.

За градењето на црквата *Света Богородица* во 1835 година сведочи и францускиот патеписец Victor Bérard кој вели дека во Скопје христијанското население било словенско и влашко и „живее во крајна неслога [...] тогашниот митрополит бил Грк иако верниците биле чисти Словени освен малата група Власи“. Црквата *Свети Спас* собирала одвај околу 200 верници, па „митрополитот сонувал да изгради голема црква и ја посветил на Богородица“³⁴.

За бројноста на религиозните објекти во градот во 1836 сведочи и Ami Voué кој Скопје го именува како „Ouskoub, prononcé souvent Ouskjoub [...] на словенски Скопје или Скопја“. Според него, во градот имало шеснаесет цамии³⁵, а само три „православни цркви од кои една голема нова црква и две помали, од кои едната посветена на маченикот Димитрија“. Скопскиот „грчки митрополит“ не го знаел ниту јазикот на населението туку зборувал само „грчки и турски“. Според Voué во Скопје немало верници од римокатоличка вероисповед. Во градот имало и повеќе од три училишта, а во секое од нив по тројца учители. Едно верско училиште имало и во куќата на митрополитот³⁶.

Скопскиот учител Јордан Хаџи Константинов – Џинот³⁷ исто така сведочи дека во самиот град постоеле само три цркви: *Успение на Пресвета Богородица*, *Свети Спас* и *Свети Димитриј*³⁸. Што се однесува до околината на градот, според Хаџи Константинов во истата имало 14 манастири и тоа: *Свети чудотворец Никола* во село Љуботен, манастир Матејче, *Света Богородица* во село Побожје, *Свети архистратиг Михаил*, *Свети пророк*

---

³³ КЪЧОВ Васил, *Избрани произведения. Град Скопие, Сегашното и неодавното. Минало на град Велес. Македонија. Етнографија и статистика*, Том втори, Софија 1970, 10.

³⁴ Cft MONEV Ljubiša, *Skopje dans les écrits des voyageurs français (1800-1912)*, Skopje 1991, 109-110.

³⁵ Од овие 16 цамии денес по име ни се познати: Иса бегова цамија, Исах бегова (Алаха) цамија (Шарена цамија), Мустафа пашина цамија, Султан Муратова цамија (Хјункар – султанска, господска – цамија), Јахја пашина цамија, Казанхилер цамија, Хусеин Шах пашина цамија во село Сарај, скопско.

³⁶ Cft MONEV Ljubiša, *Skopje dans les...*, 78.

³⁷ Учителствувал во Скопје од 1848 до 1857.

³⁸ РАДЕВ Иван, *Българин сам. Йордан Хаджиконстантинов – Џинот*, (Цариградски весник, бр. 200, 20 ноември 1854 година), Велико Трново 1993, 77-79.

Илија, Свети чудотворец Никита, Благовештение на Пресвета Богородица, Богородица Троеручица село Матка, Свети Андреј село Матка, Свети Никола, Свети Великомаченик Георгиј село Козарево, Свети Великомаченик Димитриј познат како Марков манастир, Рождество на Пресвета Богородица на исток од Скопје при реката Пчиња, Свети Пантелеј – Пантелејмон село Нерези (Перезе)³⁹.

Како Турците, така и христијаните му посветувале внимание на образованието, особено црковниот клир со словенско потекло. Домородниот клир, но и самиот народ посветувале посебно внимание на зачувувањето на нивната словенска писменост, втемелена на плодовите од работата на светите браќа Кирил и Методиј и нивните ученици. За време на турското владеење сè до XVIII век, христијанските градски училишта биле нешто незамисливо во градот, улогата на воспитувачи и образувачи на населението ја имале келијните манастирски училишта од околината на Скопје.

Најстарата и најбогата библиотека од сите скопски манастири во XVII век се наоѓала во манастирот *Свети Пантелејмон* во селото Нерези⁴⁰. Во блискиот скопски манастир *Свети Димитриј* кај селото Сушица била формирана и работела препишувачка школа чиј книжевен фонд изнесувал „20 товари книги“⁴¹. На почетокот од XIX век игумен на овој манастир бил еромонахот Кирил Пејчиновиќ⁴² којшто не само што собирал книги туку и самиот пишувал. Во скопските села во коишто постоеле манастири, како на пример во Шишево (манастирот *Свети Никола*), во Кучевиште (Манастир *Свети Архангел*) постоеле и училишта во кои се негувале црковносло-

---

³⁹ РАДЕВ Иван, *Българин сам...*, 80, 77 – 79.

⁴⁰ ЃОРГИЕВСКИ Михајло, *Манастирските библиотеки и читалишта во Македонија до 1912 година*, Скопје 1975, 47.

⁴¹ ЃОРГИЕВСКИ Михајло, *Манастирските библиотеки...*, 48; ЃОРГИЕВСКИ Михајло, *Развојот на библиотекарството во Македонија од Климент Охридски до Втората светска војна – историски преглед*, Стремеж, год. XXIV, ноември 1980, Прилеп, 875.

⁴² Еромонахот Кирил Пејчиновиќ го обновил речиси разрушениот Марков манастир и бил негов игумен од 1801 до 1818. Во овој период ја напишал својата прва книга „Книга сија глаголемаја Огледало“, која била отпечатена во 1816 година во Будим. Под притисок на грчкиот владика од Скопје, го напуштил Марков манастир и се вратил во родното Теарце. Го обновил Лешочкиот манастир со помош на богатите верници и отворил училиште во кое ги подучувал младите и старите. Патувал и собирал книги, но пишувал и сопствени текстови. Умрел на 12 март 1845 година во Лешочкиот манастир и е погребан во црковниот двор. Кирил Пејчиновиќ - Тетоец е македонски просветителски автор кој сите свои дела ги напишал на народен јазик – тетовски говор и заедно со Јоаким Крчовски ја претставуваат првата генерација писатели на современата македонска книжевност иако пишувал на македонски тетовски говор.

венскиот и македонскиот јазик. За манастирот Матејче Хаџи Константинов посочува дека „до 1848 година во истиот имало до десет товари ракописни книги“⁴³.

Желбата на населението да се образува и потребата од книги се гледа и од тоа што уште во 1557 година Кара Трифун во Скопје отворил „словенска книгопродавница“ каде можеле да се најдат и книги печатени од печатачот Јаков Крајков, печатени во Венеција⁴⁴.

Покрај православните христијани, во Скопје имало и лица со римокатоличка и еврејска вероисповед. Пред освојувањето на Скопје од страна на Турците, во градот, покрај православни храмови имало и две еврејски синагоги: *Бет Арон* и *Бет Јаков*, но во 1689 и двете изгореле⁴⁵, а постоела и римокатоличка капела. Уште кон средината на XVI век во Скопје бил поставен римокатолички епископ со титула „Скопски“, но поради малиот број на римокатолици неговото седиште во 1671 година било во Јањево.

За црковната состојба во Македонија, но и во Скопската епархија на крајот од XIX век најточен опис дава Victor Bérard кој вели:

Најпосле ја допревме Македонија за чии епископии се караат Србите, Грците и Бугарите. Тој сведочи и за неколкуте пропаганди кои работат на асимилација на македонското население: српската – преку својот конзул, грчката – преку грчките свештеници, бугарската – преку училиштата, влашката – преку свои агенти⁴⁶.

Одвојувањето на Скопската црковно-училишна општина од јурисдикцијата на Цариградската патријаршија

Скопската митрополија и нејзините области во време на нивното освојување од страна на Турците па сè до 1767 година биле во состав на Охридската архиепископија.

Со доброволната оставка на охридскиот архиепископ Арсениј и укинувањето на Охридската архиепископија од страна на султанот Мустафа III

⁴³ РАДЕВ Иван, *Българин сам...*, 77.

⁴⁴ ПЕТРОВ Петър, ТЕМЕЛСКИ Христо, *Църква и църковен живот в Македонија*, София 2003, 33; *Историја народа Југославије*, књ. II, 1225; ЃОРГИЕВСКИ Михајло, *Македонската печатарска дејност (1515-1913)*, Скопје 1972, 32-33.

⁴⁵ *Еврейски извори за општествено-икономическото развитие на Балканските земји през XVII век*, том II, ed. ТОДОРОВ Николај, София 1960, 313.

⁴⁶ Cft MONEV Ljubiša., *Skopje dans les...*, 106.

во 1767 година, Скопската епархија како и останатите епархии кои биле под нејзина јурисдикција потпаѓаат под јурисдикцијата на Цариградската патријаршија. Таа пак, во овие епархии започнува со денационализаторска и асимилаторска политика недостојна за Црквата. Го менува клирот од домороден со грчки, кој најчесто воопшто и не го познавал јазикот на паствата којашто требало да ја води. Богослуженијата се вршеле на грчки јазик, неразбирлив за поголемиот дел од македонското население, а и во училиштата кои работеле при црквите и манастирите бил воведен грчкиот наместо црковнословенскиот и македонскиот јазик.

Ваквата состојба се задржала сè до XIX век кога економскиот напредок и националното будење на македонскиот народ доведуваат до негово поактивно учество во сите сфери на општествениот живот. Иако отпорот против Цариградската патријаршија и нејзината асимилаторска политика постоел во сите македонски епархии уште од укинувањето на Охридската архиепископија, тој дури во XIX век ја доживеал својата кулминација. Свкупната состојба на општеството дозволила ефективно спротивставување на населението на Скопската епархија против епископите кои Цариградската патријаршија ги поставувала на чело на епархијата⁴⁷.

Истово се манифестирало преку поактивно учество во управувањето со градовите и селата од страна на градските првенци (христијани) и еснафите низ цела Македонија. Најочигледен пример за ова дава црквоното и образовното организирање на населението преку формирањето и развојот на црковно-училишните општини низ цела Македонија.

Градот Скопје кој за тоа време претставувал развиен трговски град⁴⁸ ги предводел овие преродбенски процеси. Како најкарактеристичен пример за работата на скопскиот еснаф и христијанското население ќе го посочиме

---

⁴⁷ Скопска митрополија имала и две епископии потчинети под неа: *Тетовска* и *Врањска*. РАДЕВ Иван, *Българин сам...*, 79.

⁴⁸ Градот Скопје не само во XIX туку и на почетокот од XX век бил развиен космополитско трговски град во кој можело да се видат претставници од сите делови на Отоманската империја, а особено од Балканот. Ова лично го посведочува и англиканскиот свештеник и доктор James Johnston Abraham кој на почетокот од XX век (1915) престојува и работи во Скопје во служба на Српската влада. Во своите патеписни белешки тој запишал: „Одевме нагоре и надолу, внатре и надвор, меѓу белокапитите Албанци, Турци со турбани, тешко опремени Македонци во туники, Цигани со пиратски изглед, Евреи со фесови, клекнати Бугари во кафена домашна облека, високи Романци со шилести волнени капи, Срби со големи војнички капи, австриски затвореници во светло сини неуредни униформи“. JOHNSTON Abraham James, *My Balkan Log*, New York 1922, 130.

Хаџи Трајко Рекали⁴⁹ Дојчиновиќ, Македонец од Дебар, кој бил личен советник на тетовскиот паша Амзи паша кој управувал со Скопскиот санџак⁵⁰. Првиот позабележителен отпор против грчките епископи во Скопје бил оној против митрополитот **Ананиј** (1823-1828). Населението на Скопје побарало од Патријаршијата да го смени митрополитот Ананиј. Барањето било разгледано и во Скопје бил испратен еромонахот Филотеј кој требало да ги провери обвинувањата против епископот Ананиј. Филотеј бил овластен, доколку обвинувањата се вистинити, да може веднаш да го смени митрополитот Ананиј⁵¹, што на крајот и се случило. Се смета дека големо влијание за сменувањето на митрополитот Ананиј имал и Хаџи Трајко кој издејствувал Амзи паша да го поддржи сменувањето на скопскиот митрополит. Како последица од ова лично Цариградскиот патријарх Агатангел се вклучил во решавањето на овој спор. Митрополитот Ананиј бил сменет од Скопската катедра, а патријархот на 28 јуни 1828 година испратил *Послание до Скопската епархија* во кое барал населението да ги сопре сите финансиски спорови и побарувања од епископот Ананиј, а истите ќе бидат исплатени лично од страна на Патријархот⁵². По сето ова на 9 јули 1828 година митрополитот Ананиј бил преместен во Призрен.

Како што сведочи охридскиот митрополит Натанил Кучевишки кој бил современик и личен сведок на настаните. Во периодот од 1829 до почетокот на 1834 година на скопскиот митрополитски престол се смениле 5 патријаршиски митрополити⁵³.

По отстранувањето на митрополитот Ананиј како нов скопски митрополит бил назначен **Генадиј** (1828-1829). Новопоставениот Генадиј уште веднаш по своето поставување за скопски митрополит влегол во конфликт со населението. Имено, заедно со новопоставениот игумен на манастирот *Свети Архангел* во село Кучевиште⁵⁴ Спиридон, Генадиј се обидел да ја

---

⁴⁹ Рекали не му е вистинско презиме, туку бидејќи потекнува од областа Река, Дебарско.

⁵⁰ КЊНЧОВ Васил, *Избрани произведения...*, 130-131.

⁵¹ ПЕТРОВ Петър, ТЕМЕЛСКИ Христо, *Църква и църковен живот...*, 34.

⁵² ПЕТРОВ Петър, ТЕМЕЛСКИ Христо, *Църква и църковен живот...*, 34; СНЕГАРОВЪ Ив., *Скопската епархија...*, 48.

⁵³ СТАНКОВЪ Ангелъ, *Жизнеописание митрополита Охридско-Пловдивскога Натанаила. (Автобиографични бѣлѣжки)*, СБНУНК, кн. XXV, София 1909, 5-6.

⁵⁴ Селото Кучевиште се наоѓа северно од градот Скопје на падините на Скопска Црна Гора. Она што ова село го прави особено важно за преродбенската историја на македонскиот народ е тоа што во него е отворено првото училиште во околните скопски села. Во 1826

одземе управата над манастирот од локалното население и во целост манастирот да го потчини на себе си.

Еден пазарен неделен ден владиката ги повика поглавните кучевишки жители од Пазарот во Митрополијата и им кажа понатаму да не се мешаат во Манастирот, бидејќи самиот игумен ќе го управува и ќе дава отчет директно на владиката, а не на селото и на селските епитропи, како што беше до тогаш. Собраните селани еднодушно и едногласно се спротивставија на овој предлог и го отфрлија. Владиката за да ги заплаши со анатема се обрати до игуменот и го праша: Кои се позначајните лица од оние што се собрале? Игуменот Спиридон посочи тројца од нив, имено: главниот селски чорбација Милчо Каровчев, Стефан Усоф кој го знаел турскиот јазик и тогашната турска политика и Стојан Бојќиков⁵⁵. И така владиката изрече анатема над нив заради отпорот што го покажаа на неговото барање [...] Генадиј забрани да им се врши било какво свештенодејствие, ниту во нивните домови, ниту во црква, ниту причест да им се дава, ниту ним, ниту на нивните семејства. Во тоа време јас бев гаче и на игуменот ученик-келијник⁵⁶.

Сето ова се случувало за време на Божиќниот пост. Протестот против ваквата постапка на митрополитот Генадиј не бил ограничен само на овие лица, туку целата скопска околина заедно со Амзи паша се дигнала против него. Во првата половина од 1829 година митрополитот Генадиј со султанско ираде бил отстранет од челото на Скопската епархија. Ова зборува за влијанието и силата на скопските еснафи и чорбации кои успеале проблемот со грчкиот владика да го претстават пред султанот и да добијат позитивна одлука на нивното барање.

На местото на Генадиј за скопски патријаршки митрополит бил поставен **Гедеон**, но и тој се обидел да го направи истото како и неговиот

година игуменот на селскиот манастир „Свети Архангел“ еромонахот Јоаникиј, претходно селски парохиски свештеник со име Исаија Путов, за прв пат меѓу тамошните скопски околни села основа училиште при селската кучевишка црква „Свети Спас“ и доведе од Скопје учител (даскал) за да учат децата од селото, но и од околните села [...] Училиштето се отвори на 6 декември 1826 година [...] се собраа да учат повеќе од сто деца. СТАНКОВЪ Ангелъ, Жизнеописание митрополита..., 5.

⁵⁵ Стојан Бојќиков е татко на митрополитот Натанаил.

⁵⁶ СТАНКОВЪ Ангелъ, Жизнеописание митрополита..., 5.

претходник, па после половина година и тој бил сменет. Бил испратен на Света Гора, но по патот бил нападат од разбојници и ограбен, по што починал⁵⁷.

За нов Скопски митрополит бил поставен **Неофит Караманлиј** (1829-1830) кој дотогаш ја извршувал должноста на протосингел на скопскиот митрополит. Како и неговите тројца претходници и Неофит кратко бил митрополит на Скопје. Тој починал најверојатно кон крајот на 1830 година, бидејќи од почетокот на оваа годината има сочувани негови писма адресирани до Цариградската патријаршија. Иако кратко време бил митрополит на Скопската епархија и тој имал проблеми со скопското население кое воопшто не го почитувало, ниту, му ја исплаќало владичнината. Ова тој го потврдува и во своите писма испратени до Цариградската патријаршија⁵⁸. За отпорот на скопјани кон нивниот нов митрополит сведочи митрополитот Натанаил Кучевишки во својата *Автобиографија*. Според Натанаил, митрополитот Неофит бил недостоен за архиереј, му недостасувало смирение и умилност, на својата паства гледал од високо и се однесувал како чорбација. Неофит дури и владичнината која требало да ја собира од населението не ја собирал според утврдената висина туку произволно земајќи онолку колку што сакал⁵⁹.

Неофит според тогашните наредби, си собираше владичнина произволно и се покажа не како добар пастир, туку како најголем зулумчија, бидејќи земаше што и колку сакаше, и од богатите и од најсиромашните. Селските чорбаци⁶⁰ и за него појдоа во Скопје кај Амзи паша и позначајните бегови, но им се одговори негативно [...] Од селото Неофит дојде и во спомнатиот манастир, кога и јас бев таму гаче [...] Тој владика се однесуваше варварски. Тој, сите калуѓери што беа во манастирот заедно со болниот Манасија ги воведо во црквата и ги проколна за да го добие она што го сакаше. Од манастирот заминува во Врање, а од Врање во Тетово каде третиот ден по пристигнувањето ненадејно почина⁶¹.

⁵⁷ СТАНКОВЪ Ангелъ, *Жизнеописание митрополита...*, 6.

⁵⁸ Писмата носат дати: 28 февруари и 4 март 1830 година. Cf. СНЕГАРОВЪ Ив, *Скопската епархија...*, 68.

⁵⁹ СТАНКОВЪ Ангелъ, *Жизнеописание митрополита...*, 6.

⁶⁰ Чорбациите од селото Кучевиште. Кучевиште тогаш било најбогатото село во околината и најверојатно митрополитот Неофит поради тоа и започнал оттаму да ја собира владичнината.

⁶¹ СТАНКОВЪ Ангелъ, *Жизнеописание митрополита...*, 6.

По ненадејната смрт на митрополитот Неофит Цариградската патријаршија согледувајќи ја сериозноста во Скопската епархија каде за многу краток период постави четворица митрополити, и истите мораше да ги менува заради отпорот на населението, предложила: „Самите да си одберат човек за владика што Патријаршијата ќе го ракоположи“⁶². Населението за нов Скопски митрополит предложило да биде поставен дотогашниот скопски свештеник Димитар кој ја извршувал должноста на протосингел и иконом на архиерејскиот дом. Свештеникот Димитар знаел и да пишува и зборува грчки, но сепак, никогаш не служел на грчки јазик. Населението, имајќи го ова во предвид сметало дека иако е клирик на Цариградската патријаршија сепак ќе биде добар домороден митрополит. Покрај претходно искажаната намера, локалното население самото да си избере кандидат за иден скопски митрополит, Цариградската патријаршија на упразнетиот Скопски митрополитски престол есента 1833 го поставила епископот **Гаврил** (1833-1843). Тој дошол на скопскиот митрополитски престол од Светогорскиот манастир Кутлумуш⁶³. Населението на Скопската епархија не го сакало ниту овој митрополит, но благодарение на своето претходно епископско искуство и дарбата за дипломатија и тактичност, Гаврил успеал да остане на челото на Скопската епархија сè до својата смрт во 1843 година.

Отпорот на населението и кон овој грчки епископ се пројавило уште на почетокот од неговото управување со Скопската епархија кога, како и неговите претходници, се обидел да го одземе управувањето со манастирите и црквите од локалното население. При посетата на селото Кучевиште и тамошниот светоархангелски манастир, истото село на коешто се сопнуваа и неговите претходници, од страна на селските чорбации му било речено:

Господине! Ние на владичите сме им давале сè според она што било определено, на тебе дури и ќе ти предадеме, но да не ни се мешаш во

---

⁶² СТАНКОВЪ Ангелъ, *Жизнеописание митрополита...*, 6.

⁶³ СТАНКОВЪ Ангелъ, *Жизнеописание митрополита...*, 7. Манастирот Кутлумуш или Харитон (според игуменот Харитон од XIV век се наоѓа на североисточниот дел на Света Гора. Најстариот документ во кој се спомнува овој манастир датира од 1169 година така што неговото основање се датира некаде кон крајот на XI или почетокот на XII век. Соборната црква во манастирот изградена во 1540 година е посветена на споменот на празникот Преображение Господово. Од манастирските светињи кои се чуваат во овој манастир ќе ги посочиме: делче од Животворниот Крст Христов, мошти од света Ана мајката на Пресвета Богородица, свети Харалампииј, свети Григориј Богослов, света Параскева, свети Пантелејмон и други.

манастирчето. Селото работело на неговите зданија и неговите ниви и лозја се работат повеќе од селските. Ви кажуваме, за ова манастирче во текот на 4 години четири владици беа избркани од Скопје. Ако и Ви имате намера да се закачите за манастирот, тогаш отворено Ви кажуваме, сега, и овде, да си се качиш на коњот и да си заминеш за Стамбол, од каде и си дошол⁶⁴.

Брзо разбирајќи дека доколку продолжи со претходната намера да го одземе управувањето со манастирот од селото, со тоа само ќе си наштети и може многу брзо да биде заменет, тој им одговорил: *јас сакам со вас да живеам*⁶⁵. Митрополитот ова го потврдил и со тоа што заминал на поклонничко патување на Света Гора во манастирот Кулумуш заедно со претходно анатемисаните кучевишки првенци⁶⁶. По овој настан митрополитот Гаврил го сменил начинот на однесување и управување со Епархијата и успеал да остане нејзин митрополит сè до својата смрт. Токму во ова се гледа неговата тактичност и дипломатска вештина. За да го смири незадоволството во епархијата, а особено во Скопје и околината, тој го искористил неговото познавање на црковнословенскиот јазик и при богослуженијата започнал покрај грчкиот да го користи и црковнословенскиот јазик. Со ова ги придобил симпатиите на населението во Скопската епархија. Како чекор понатаму во приближувањето до паствата тој за свои најблиски соработници ги поставил архиѓаконите Софрониј⁶⁷ и Серафим, а свештеникот Димитриј останал на должноста иконом на архиерејскиот дом. Митрополитот Гаврил во обидот да се доближи на својата паства отишол и чекор понатаму од времената употреба на црковнословенскиот јазик, па во 1836 година дозволил и отворање на општинско македонско училиште во кое наставата се изведувала на македонски јазик, наместо на грчки. Како значаен акт од неговото владичествовање и обид да се доближи до својата паства е одлуката за повторно примање во Црквата на кучевишките првенци кои беа одлачени од страна на неговиот претходник Генадиј.

Со овие свои дејствија митрополитот Гаврил успеал да ја придобие довербата на населението на Скопската епархија како и онаа на Амзи паша.

---

⁶⁴ СТАНКОВЪ Ангелъ, *Жизнеописание митрополита...*, 6.

⁶⁵ СТАНКОВЪ Ангелъ, *Жизнеописание митрополита...*, 6.

⁶⁶ СТАНКОВЪ Ангелъ, *Жизнеописание митрополита...*, 7.

⁶⁷ Во 1838 година архиѓаконот Софрониј бил хиротонисан за Перистерски епископ и поставен за викарен епископ на Скопската епархија. Свт. ПЕТРОВ Петър, ТЕМЕЛСКИ Христо, *Църква и църковен живот...*, 35.

Како најголемо достигнување на овој митрополит ќе го издвоиме градењето на новата соборна црква во Скопје „Пресвета Богородица“. Црквата била изградена на имот подарен од хаџи Трајко Дојчинович – Рекали во периодот 1834 – 1835 година. Сите овие постапки и дејствија на митрополитот придонеле населението на Скопската епархија постапно да го прифати за свој митрополит. Ова најдобро се гледа во торжественит погреб кој му бил приреден. Погребан е во тогашната соборна црква на градот Скопје „Пресвета Богородица“ во 1843 година⁶⁸.

Истата година кога починал митрополитот Гаврил, Амзи паша бил затворен во Цариград, но и неговиот најблизок советник хаџи Трајко Рекали. Ова бил голем удар врз отпорот на населението на Скопската епархија кон Цариградската патријаршија. Новиот управник на новосозданиот Приштински санџак не бил толку благонаклонет кон заштита на христијанското население од денационализаторската политика на Цариградската патријаршија. Што се однесува, пак, до дејноста на хаџи Трајко за заштита на интересите на црковно-училишните општини истата ја презел постариот од браќата Поповиќ – Георги Поповиќ.

По смртта на митрополитот Гаврил, Цариградската патријаршија иако знаела дека населението на Скопската епархија веќе со децении бара домороден епископ, повторно испратила епископ Грк. Тоа бил митрополитот **Јоаким**. Јоаким поучен од искуството на неговиот претходник се обидел и тој да ѝ се доближи на неговата нововерена паства. Почнал да го изучува црковнословенскиот јазик и да го кажува „Оче наш“ на црковнословенски. Се случувало дури и цели ектении да изговори на црковнословенски. Во времето на неговото владичествовање (1843 – 1868) било изградено ново словенско училиште во дворот на соборната црква „Пресвета Богородица“. Сепак, иако дозволил многу отстапки во полза на своето словенско паство, митрополитот Јоаким бил дел од клирот на Цариградската патријаршија и спроведувач на нејзината политика по однос на негрчкото население под нејзина духовна јурисдикција. Како пример за ова го имаме отстранувањето на преродбеникот Јордан Хаџи Константинов Цинот кој бил учител во Скопје од 1848 до 1857 година. Јордан предавал на „народен јазик“ и го разобличувал „грчкото свештенство што се трудело да го уништи тој јазик и да го наметне својот“, а зборувал и за „злоупотребите на господинот Јоаким“⁶⁹. Поради ова, а на барање на митрополитот Јоаким и на „градона-

---

⁶⁸ СТАНКОВЌ Ангелъ, *Жизнеописание митрополита...*, 77.

⁶⁹ ХАЏИ-ВАСИЛЕВИЌ Јован, *Скопље и негова околина*, Београд, 1930, 326.

чалникот“ Никола Хаџи Трајков⁷⁰, на 23 јануари 1857 турските власти го уапсиле и избркале учителот Јордан од Скопје⁷¹. Поради големите негодувања на населението заради отстранувањето на учителот, наредната 1858 година митрополитот Јоаким лично богослужел на празникот во спомен на светите браќа Кирил и Методиј (24/11 мај). Важноста на ова е во тоа што споменот на словенските просветители, светите браќа Кирил и Методиј, дотогаш никогаш не бил празнуван од страна на високиот грчки клир во Скопската епархија⁷². Сепак, оваа негова постапка воопшто не му ја подобрила положбата кај населението туку напротив имала сосема спротивен ефект бидејќи, богослужбата била на грчки јазик. За понатамошно зголемување на незадоволството на населението од нивниот епископ придонела и одлуката во соборниот храм „Пресвета Богородица“ да се богослужи само на грчки јазик. За блиски соработници на митрополитот биле поставени само лица Грци или гркофили, а била зголемена и владичнината.

1858 година⁷³ била пресудна за односот на населението на Скопската епархија кон митрополитот Јоаким. По оваа година почнуваат активности

---

⁷⁰ Св. ТРАЈАНОВСКИ Александар, *Возобновување на Охридската архиепископија како Македонска православна црква и нејзиниот шематизам*, Скопје 2008, 31, забел. 41.

⁷¹ Јоаким уште во 1851 го обвинил дека е „руски шпион и нелојален поданик на империјата“. ТОДОРОВСКИ Томислав, *Македонија – настани, личности, дела, Општ книжевно-историски прирачник*, Скопје-Мелбурн 1999, 316.

⁷² СНЕГАРОВЌ Иван, *Скопската епархија...*, 86.

⁷³ Во периодот од 1858 до 1885 година дејствувањето на населението на Скопската епархија за отцепување од Цариградската патријаршија ја достигнало својата кулминација. Истовремено со македонскиот, и бугарскиот и српскиот народ активно работеле на отфрлање на Цариградската јурисдикција и формирање на посебни Помесни православни цркви. Бугарскиот народ најбрзо успеал да добие резултати од својата борба и веќе во 1870 година со султански ферман добил своја Помесна православна црква. Ќе посочиме дека македонското население се солидаризирало со бугарскиот народ против Цариградската патријаршија и земало активно учество во создавањето на Бугарската егзархија. Овие процеси и настани имале големо влијание врз македонскиот народ кој со поголем елан продолжил со својата дејност за отцепување од Цариградската патријаршија и обновување на Охридската архиепископија. Впрочем, доказ дека Македонците ги подржувале Бугарите во борбата против Цариградската патријаршија е и нивното присуство при ракополагањето на Натанаил Кучевишки за Преспанско-охридски митрополит во Цариград, истиот ден и време (24 септември 1872 година) кога Цариградската патријаршија ја прогласила бугарската Егзархија за шизматичка црква: „јас бев ракоположен во чин архiereј на Охридско-преспанскиот престол меѓу безбројно мноштво на Македонци и Бугари“ (СТАНКОВ А., *Жизнеописание митрополита...*, 52.). Но исто така, мора да се посочи дека поголемиот дел од македонските црковно-училишни општини ја отфрлиле јурисдикцијата на Цариградската патријаршија уште пред да биде формирана Бугарската егзархија и,

за негово менување и откажување на послушност на Цариградската патријаршија. На чело на ова дејствување била младината која подоцна ја поддржале и скопските еснафи. Еден од начините на кој народот му се спротивставил на епископот бил и неплаќањето на владичнината⁷⁴.

Во август 1860 година епископот заедно со своите приврзаници меѓу кои бил и учителот Стојан Костов почнал да го исфрла црковнословенскиот јазик од богослуженијата од сите цркви во Скопската епархија и истите да се богослужат само на грчки јазик. Како одговор на ова во Скопје населението ги исфрлило сите грчки богослужбени книги од црквите во градот и околината и ги заменило со црковнословенски⁷⁵. Турската власт не реагирала на ова, па скопјани окуражени отишле да се пресметаат и со владиката. Митрополитот Јоаким согледувајќи ја сериозноста на ситуацијата ретерирал по однос на својата одлука и им дал на скопјани писмено уверение дека ќе ги почитува и исполни нивните барања:

- богослуженијата да бидат на црковнословенски;
- да бидат поставени словенски епитропи и,
- собирањето на владичнината да биде контролирано од страна на претставници на населението⁷⁶.

работеле на обнова на Охридската архиепископија, а не на обнова на Трновската патријаршија. Впрочем и покрај бугарската пропаганда која под закрила на ферманот од 1870, а подоцна и со поддршка од бугарската власт, ќе започне да дејствува на црковно и територијално присоединување на македонските епархии кон Бугарската егзархија и Бугарија, македонските црковно-училишни општини ќе продолжат да се обидуваат да ја обноват Охридската архиепископија. Во ова тие ќе успеат дури во XX век.

Создавањето на Бугарската егзархија не ја олеснила борбата на македонските црковно-училишни општини, туку напротив ја усложнила, бидејќи до создавањето на Егзархијата тие се бореле само со Цариградската патријаршија, а по 1870 добиле уште еден противник кој работел на нивно одродување. Овој пат тие морале да се спротивстават на една шизофрена состојба во македонските епархии, односно да се борат со две паралелни јурисдикции. Впрочем, ова го потврдува и нивната реакцијата на дејноста на Теодосиј (Гологанов) кој 1885 бил поставен за егзархискиот скопски митрополит. Митрополитот Теодосиј се ставил на страната на македонските црковно-училишни општини и за краток период од 1890-1892 успеал да нанесе силен удар и на грчката, и на бугарската, и на српската пропаганда во Скопската епархија. Поради ова тие здружено настапиле пред турската власт и успеале да го тргнат од Скопје. Самава постапка на здружување меѓу црковните непријатели (кои се борат за ист народ и иста територија) против митрополитот Теодосиј само ја потврдува дволичноста на нивната духовна грижа за македонскиот народ и ги открива вистиските мотиви за нивната дејност во Македонија.

⁷⁴ КЊНЧОВ Васил, *Избрани произведения...*, 155.

⁷⁵ ВАСИЛЕВ Р., *Црковно-народната борба в Скопската епархија*, 100 години от учредувањето на Българската екзархија, София 1971, 261.

⁷⁶ КЊНЧОВ Васил, *Избрани произведения...*, 156 - 157.

Незадоволни од брзината на исполнувањето на ветувањата на митрополитот Јоаким скопјани, на 16 март 1861 година, свикале *Општо собрание* во Скопје на кое донеле заклучок: доколку митрополитот не ги исполни своите ветувања тие ќе стапат во унија со Римокатоличката црква⁷⁷. Одговорот на митрополитот бил повторно ист, односно дека ќе го исполни она што го ветил пред една година. Напредок по однос на решавањето на барањата навистина имало, па така, покрај постапното враќање на црковнословенскиот јазик при богослуженијата, веќе 1864 година во Скопје било изградено ново училиште, а и во останатите градови од епархијата бил забележан напредок: биле вработувани повисоко образувани учители, а се обновувале и граделе и нови училишта⁷⁸.

Во 1865 година митрополитот Јоаким бил повикан во Цариград каде останал сè до 1867 година. Во овој период епархиските и црковно просветните работи биле контролирани од страна на Скопската црковно-училишна општина. Кога во 1867 година митрополитот Јоаким се вратил во епархијата не можел да направи ништо по однос на начинот на кој во негово отсуство била раководена епархијата од страна на црковно-училишната општина, како и по однос на моменталната ситуација. Единственото што можел, што впрочем и го направил, е тоа што се помирил со она што го затекнал во епархијата.

Починал на 25 февруари 1868 година и бил погребан во дворот на соборниот храм „Пресвета Богородица“ во Скопје⁷⁹.

Како наследник на починатиот митрополит Јоаким, а со цел да ги смири протестите и дејствијата на населението во Скопската епархија против црковната јурисдикција на Цариградската патријаршија, таа за Скопски митрополит го поставила **Пајсиј** (1868-1891), Словен, родум од Кукуш. Пајсиј претходно од страна на митрополитот Јоаким бил поставен за епископ на Врање⁸⁰.

Меѓу населението епископот Пајсиј бил познат како грчки воспитаник и неговото поставување за скопски митрополит било прифатено од паствата на епархијата со уште поголем револт од неговите претходници родум Грци, бидејќи во него гледале предавник. Населението постојано се бунтувало против новопоставениот митрополит, но тој очигледно воопшто не бил заинтересиран за тоа што мисли за него неговата паства. Ова го пот-

⁷⁷ ТРАЈАНОВСКИ Александар, *Возобновување на Охридската архиепископија...*, 31.

⁷⁸ СНЕГАРОВЪ И., *Скопската епархија...*, 90 - 91.

⁷⁹ КЪНЧОВ Васил, *Избрани произведения...*, 159.

⁸⁰ КЪНЧОВ Васил, *Избрани произведения...*, 160; ПЕТРОВ Петър, ТЕМЕЛСКИ Христо, *Църква и църковен живот...*, 37.

врдува и поставувањето на Стојан Костов за негов секретар. Ова е истиот Костов кој заедно со митрополитот Јоаким се обиде во училиштата и црквите во епархијата да го воведо само грчкиот јазик и во целост да ги замени и отстрани македонскиот и црковнословенскиот. Настан кој предизвика голем револт кај населението. Но сепак, очигледно поучен од минатите настани и судбини на неговите претходници митрополитот Пајсиј понекогаш сепак го користел и црковнословенскиот јазик при богослуженијата иако, како доминантен богослужбен јазик во епархијата останал грчкиот⁸¹.

Отпорот против митрополитот Пајсиј не бил ограничен само на градот Скопје и неговата околина туку се манифестирал и во другите градови од Скопската епархија. Така, кога во 1863 година Пајсиј пристигнал во Крива Паланка тамошната црковно-училишна општина му ја откажала својата лојалност. Во 1868 Тетовската црковно-училишна општина побарала намалување на неговите овластувања и промена на архиерејскиот намесник Христо Кочовиќ, а веќе наредната година Кумановската и Кривопаланечката црковно-училишна општина се одвоиле од Цариградската патријаршија⁸².

Сепак, револтот и отпорот на населението од Скопје најпрво кон митрополитот Пајсиј, но и воопшто кон црковната јурисдикција на Цариградската патријаршија кулминирал на 14/27 септември 1869 година⁸³ кога на *Крстовденското собрание* населението на Скопје донело решение да се извести Високата Porta дека Скопската црковно-училишна општина се откажува до јурисдикцијата на Цариградската патријаршија и од епископот поставен од истата⁸⁴. Народот го избркал митрополитот Пајсиј од митрополитската куќа, а црквите поминале во рацете на скопската црковно-училишна општина и домородната ниска домородна ерархија.

Но, населението на Скопската црковно-училишна општина не застанало само на донесување на *Решение* туку истото почнало да го реализира и во практика. Па така, Комисија составена од видни граѓани испратила три соопштенија: до скопскиот муташериф, до валијата во Призрен и до

---

⁸¹ КИРИЛ Патриарх Български, *Българското население в Македония в борбата за създаване на Екзархијата*, София 1971, 39.

⁸² ТРАЈАНОВСКИ А., *Возобновување на Охридската архиепископија...*, 33.

⁸³ Кај францускиот патеписец Victor Bérard како дата кога „скопските Словени го избркале ортодоксниот митрополит од митрополитската куќа, а грчкото свештенство од црквата“ е посочена 1860, а дури во 1869 митрополитот Пајсиј успеал насилно да ја одземе црквата *Свети Спас* од словенското свештенство. BÉRARD V., *La Macédoine*, Paris 1897; Cft. MONEV Ljubiša, *Skopje dans les...*, 110-111.

⁸⁴ *Скопѣ*, 21 ноември 1869 г., весник „Македония“, IV/8, Цариградъ, 11.XII. 1869, 3.

Високата Порта. Овие соопштенија биле потпишани од страна на градските првенци, црковните епитропи, муфтарите, еснафите и од претставниците на селата. Во соопштенијата повторно се потенцирало дека населението на Скопје и Скопската црковно-училишна општина се откажува од јурисдикцијата на Цариградската патријаршија и од неа поставениот митрополит Пајсиј. Поради ова ниту Патријаршијата, ниту, пак, митрополитот Пајсиј не може да го претставува, ниту да говори во името на населението на Скопје пред органите на Империјата и нејзината локалната власт⁸⁵ туку единствен претставник на скопското христијанско население е Скопската црковно-училишна општина⁸⁶.

Практичната имплементација на овие решенија и одлуки на Скопската црковно-училишна општина се случило на 4 декември/21 ноември 1869 година за време на празникот „Воведение на Пресвета Богородица“ кога на богослужението со кое чиноначалствувал архимандритот Харалампие, а во сослужение на сето скопско свештенство не било спомнато името на Цариградскиот патријарх, ниту, пак, името на митрополитот Пајсиј туку бил спомнат епископот Иларион Макариополски⁸⁷. За управител со Скопската црковно-училишна општина која се откажала од јурисдикцијата на Цариградската патријаршија, во наредниот период, се смета архимандритот Харалампие кој бил на чело на Скопската црковно-училишна општина⁸⁸.

Со овој чин, кој бил поддржан и од останатото население на Скопската епархија и скопското свештенство, се случило конечното разделување меѓу митрополитот Пајсиј и неговата паства, но и меѓу Цариградската патријаршија и Скопската епархија. Лојални на Патријаршијата останале, влашките, грчките и гркофилските словенски семејства чиј број бил занемарлив во однос на севкупното православно христијанско население на епархијата. Иако мнозинството од населението се откажало од јурисдикцијата на Пат-

---

⁸⁵ СНЕГАРОВЪ И., *Скопската епархија...*, 101.

⁸⁶ *Скопѣ*, 21 ноември 1869 г. весник „Македонија“, IV/8, Цариградъ 11.XII.1869, 3.

⁸⁷ Иларион Макариополски (роден Стоян Михайловски) (1812–1875) е еден од лидерите на движењето за формирање на Бугарска православна црква. На 3 април 1860 година за време на Велигденското богослужение во црквата *Света Софија* во Цариград не го споменува името на Цариградскиот патријарх, туку на султанот, со што црковно-правно манифестира непризнавање на јурисдикцијата на Цариградската патријаршија. Во ова бил поддржан од Велешкиот митрополит Авксентиј и Пловдивскиот Пајсиј. Од 1872 бил Трновски митрополит, а починал на 4 јуни 1875 година во Цариград и е погребан во црквата *Свети Стефан*.

⁸⁸ КИРИЛ Патријарх Български, *Българското население в...*, 39; ПЕТРОВ Петър, ТЕМЕЛСКИ Христо, *Църква и църковен живот...*, 37.

ријаршијата, таа сепак и понатаму ја сметала Скопската епархија за дел од себеси и поставувала и во иднина свои епископи. Оваа неприродна црковно-правна состојба се манифестирала на тој начин што Цариградската патријаршија, која имала од турската власт одобрена јурисдикција над Скопската епархија, останала со незначителен број на верници, а мнозинското православно население кое не ја признавало нејзината јурисдикција се нашло во една специфична и неприродна состојба: да има низок, но не и висок домороден клир и, истовремено, да не ја признава јурисдикцијата и да не припаѓа на ниту една Помесна православна црква.

Мора да посочиме дека сите овие настани се случуваат уште пред да се формира Бугарската егзархија.

На црковно собрание одржано во црквата „Пресвета Богородица“ во 1871 година Скопската црковно-училишна општина испратило барање до претставниците на црковно-народниот собор во Цариград:

- новата црква да се именува Охридска архиепископија;
- седиштето на црквата да биде градот Охрид.⁸⁹

Очигледно е дека овие барања имаат една и многу јасна цел – обнова на укинатата Охридска архиепископија.

За расположението на Скопската епархија во целост во овој период сведочи Петко Славејков, кој во јануари 1874 година бил испратен од бугарскиот егзарх Антим и рускиот дипломат Игнатиев во Македонија. Според Славејков доколку на Македонците кои не се Бугари не им се даде нивна одделна Црква покрај Солун, Кукуш, Дојран, Струмица, Малешево, Мелник, Драма, Воден и во Велешката и Скопската епархија ќе се појави унијатското движење⁹⁰.

Сепак со поддршката од турската власт во 1868 година митрополитот Пајсиј успеал да се врати во митрополитската куќа, а по една година, повторно со помош на турската жандармерија и да ја одземе од населението црквата „Свети Спас“ уште позната меѓу народот како *влашка црква*.

Од трите цркви коишто постоеле во градот Скопје само „Свети Спас“ ѝ припаѓала на Цариградската патријаршија, додека црквите „Свети Димитриј“ и „Пресвета Богородица“ биле во рацете на отцепената Скопската црковно-училишна општина.

---

⁸⁹ ТРАЈАНОВСКИ Александар, *Возобновување на Охридската архиепископија...*, 48; ДИМЕВСКИ Славко, *За развојот на македонската национална мисла до создавањето на ТМОРО*, Скопје 1980, 84.

⁹⁰ ТРАЈАНОВСКИ Александар, *Возобновување на Охридската архиепископија...*, 55-56.

Откако увидел дека со сила нема да може ништо да постигне и дека од неговата голема и богата епархија се свел на само група „елинизирани Власи“ и неколку Словенски семејства⁹¹ митрополитот Пајсиј се обидел да се помири со својата отпадната паства, но безуспешно. Знаејќи дека најголем отпор кај населението предизвикува елинизаторската политика на Цариградската патријаршија практикувана преку употребата на грчкиот јазик во училиштата при црквите и манастирите и богослужењето на грчки јазик, Пајсиј дозволил употреба на црковнословенскиот јазик при одредени делови од богослуженијата.

Сепак и покрај ваквите отстапки митрополитот Пајсиј избегнувал да престојува во Скопје, туку најчесто бил во Куманово во куќата на еден свештеник, а како митрополитско седиште го имал манастирот „Свети Прохор Пчињски“. Според Стојан Новакович⁹² кој се сретнал со митрополитот во Куманово, Пајсиј бил „противник Бугара и наш пријател“⁹³.

Подоцна во 1885 година, кога Бугарската егзархија ќе добие берат да постави свој митрополит во Скопје, тоа ќе доведе до една шизофрена состојба: во еден град да има два митрополита, од две Помесни православни цркви за едно и исто население, што е спротивно на 8 канон од Првиот Вселенски собор „да нема двајца епископи во еден ист град“.

Патријаршиските свештеници кои му останале верни на митрополитот Пајсиј биле Грци, но имал и тројца Словени на кои им дозволил да богослужат на словенски јазик. Ваквата компромисна состојба во епархијата и во црквата *Свети Спас* се задржала сè до 1890 година кога под влијание на богатата влашка заедница тројцата словенски свештеници и пејачите кои

---

⁹¹ Cft. MONEV Ljubiša, *Skopje dans les...*, 112.

⁹² Стојан Новаковиќ (1842 – 1915) бил српски научник, дипломат и општественик, еден од застапниците на тезата за етничката „аморфност“ или неопределеност на македонските Словени. Во 1889 како дипломатски претставник на Српската влада во Цариград го печати првиот двојазичен буквар: македонско-српски, во кој првите две третини од текстот се на македонски јазик, а последната на српски. Овој буквар е отпечатен со цел да се привлечат македонските интелектуалци кон српството. Заслужен е за отворање на српски конзулати во Скопје (1887) и Битола (1888), а го печател и весникот „Македонски глас“ во Цариград. Во почетокот на 90^{те} години од XIX век учествувал во преговорите со грчкиот пратеник во Цариград иницирани од страна на српската влада околу можната поделба на Македонија на сфери на влијанија меѓу Србија и Грција. ТОДОРОВСКИ Томислав, *Македонија – настани...*, 212-213.

⁹³ НОВАКОВИЌ Стојан, *С Мораве на Вардар. Под зидинама Цариграда. Бруса*, друго издање, Београд 1894, 24.

песле на богослуженијата на словенски биле избркани, а богослуженијата продолжиле да се вршат само на грчки јазик⁹⁴.

Според српскиот конзул во Скопје, во 1890 во Скопје имало 440 православни семејства, од кои 120 куќи биле влашки и десетина грчки⁹⁵. Но мора да се подвлече дека ова е бројката на православно население кое останало под јурисдикција на Цариградската патријаршија односно малкуте Грци, Власи и гркофилски Словени. Бројката на населението кое ја отфрлило Цариградската јурисдикција е многу поголема.

Патријаршискиот Скопски митрополит Пајсиј на чело на епархијата останал сè до 1891 година.

---

⁹⁴ Cft. Ljubiša Monev, *Skopje dans les...*, 112.

⁹⁵ BÉRARD Victor, *La Macédoine*, Paris 1897, 112.

Dejan BORISOV, diacono

CHIESA A SKOPJE A NEI SUOI CONFINI SOTTO IL DOMINIO OTTOMANO FINO ALLA FINE DEL XIX SECOLO

Dopo i Turchi aver conquistato la città Skopje, loro alterano il suo carattere esterno e dalla città cristiana, è diventata una città con caratteristiche islamica. Questa trasformazione si manifesta anche nella mappa religiosa. Turchi procedono ad una distruzione completa di edifici religiosi cristiani e negli inizi del XIX secolo nella città sono rimasti solo due chiese: S. Salvatore e S. Demetrio. Addirittura all'inizio del XIX è ottenuto il permesso di costruire una nuova chiesa cristiana: la Sanissima Madre di Dio.

Ma il periodo della giogo turco non caratterizza solo il terrore islamico verso i cristiani, ma vi esiste anche un terrore spirituale verso la popolazione macedone condotto dal Patriarcato Ecumenico.

All'inizio del XIX secolo, grazie al progresso economico della popolazione, esso riesce a organizzarsi e di formare una particolare comunità ecclesiastico-scolastica che con suo lavoro riuscirà a imporsi nella società e attivamente di guidare la rinascita macedone nell'Eparchia di Skoppje e la reiezione della giurisdizione del Patriarcato di Costantinopoli.